

особенности речи аудитории.

Соотношение варьирования письменной и устной речи в пределах норм литературного языка обусловлено спецификой массовой коммуникации.

В языке телевидения отмечаются лексические,

синтаксические и стилистические элементы, относящиеся к разным сферам социальной жизни и характеризующие общественно-политический строй, экономику, развитие науки и техники, международную жизнь, достижения культуры.

Ольга Бабакова, Олена Хомчак

Семантико-асоціативні ознаки номінативного поля концепту гроза

У статті за допомогою лінгвокогнітивного аналізу представлені семантико-асоціативні ознаки концепту гроза.

The article deals with the semantic-associative attributes of the concept thunderstorm revealed by means of linguistic-cognitive analysis on the basis of associative experiment.

Характерною рисою мовознавства на межі ХХ-ХХІ ст. є виникнення й розвиток когнітивної лінгвістики, що вивчає особливості засвоєння та обробки інформації, способи ментальної репрезентації знань за допомогою мови, яка є засобом доступу до мисленневих одиниць і достовірним інструментом дослідження змісту та структури концептів.

У лінгвістиці з'явилася низка робіт, присвячених розробці когнітивних концепцій і методики концептуального аналізу. Це праці С.А. Аскольдова, А.П. Бабушкіна, С.Г. Воркачова, І.О. Голубовської, В.І. Карасика, В.В. Колесова, Е.С. Кубрякової, Д.С. Лихачова, В.А. Маслової, З.Д. Попової, І.А. Стерніна, Р.М. Фрумкіної та ін.

Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена інтересом сучасного мовознавства до проблеми відображення в мові основних концептів національної концептосфери; важливістю розробки лінгвокогнітивної методики дослідження та опису мовної свідомості, у тому числі й колективної; необхідністю застосування експериментальних методів вивчення концептів.

Метою статті є репрезентація мовних засобів вираження концепту *гроза* та побудова його асоціативного поля, що є значущим для розуміння ментальних процесів, які відбуваються при сприйнятті, осмисленні і, отже, пізнанні дійсності людиною.

Багато явищ природи людина сприймає без особливих емоцій, проте, як слушно зауважує М. Колодко, нікого не залишає байдужим гроза, «коли небо розсікають сліпучі блискавки, а повітря тремтить від могутніх ударів грому. Цей прояв стихії викликає в нас змішане почуття подиву, захоплення і навіть страху. А уявляете, які думки виникали під час грози у наших забобонних пращурів?» [3].

У давнину «культ грози пов'язувався з поклонінням вогню (грім, громові стріли, блискавка) та воді (дощ). Гроза як поєднання цих двох стихій уявлялась гнівом природи проти людей, а також покаранням, оскільки блискавка могла вбити людину чи підпалити житло, ліс.

Тому в системі народних вірувань було багато обрядів, що мали на меті захистити від «гніву неба», існували певні обереги від грому та блискавки» [2, с. 55]. Пізніше, намагаючись з'ясувати причини виникнення грози, давня людина пояснювала її божественними діями. «У давньоукраїнському пантеоні богів одним із головних був Перун – Бог блискавки і грому. Наші предки зображували його срібночубим, золотовусим, з вогненними стрілами, золотим луком і важким молотом у руках. Природне явище гроза в уяві пращурів було битвою Перуна з Дивами – божествами страху і смерті та бісами, яких посилають Чорнобог, Мара та інші злі сили. По небу Перун їздить на золотій колісниці, в яку запряжено дев'ять крилатих золотогривих коней. Вогненними блискавицями-стрілами він розганяє, знищує злі сили й пускає на землю для людей життєдайну воду... Із приходом на наші землі християнства «обов'язки» Перуна перейшли до Іллі-пророка» [6].

Сучасні лексикографічні джерела лексему *гроза* тлумачать як певне атмосферне явище, яке пояснюється законами фізики 1. Грім і блискавка з дощем або градом, що перев. супроводяться великим вітром. *Перейшла гроза степами, Мов нічого й не було; Небо вкрилось зіроньками, Світлом землю облило* (Павло Грабовський, П, 1959, 429); *Десь за лісом піднімалася хмара.. Можливо, вночі буде гроза* (Анатолій Шиян, Баланда, 1957, 142); **У порівн. Кинулись фашисти в яр з нестями, а партизани й звідти, мов гроза, на них* (Микола Терещенко, Ужинок, 1946, 36) [7, т. 2, с. 173]; один або декілька атмосферних розрядів, а також явища, що супроводжують ці розряди (хмари, опади, характерні пориви вітру, блискавка, грім); поява г. завжди пов'язана з наявністю купчасто-дощових хмар; краплі води в такій хмарі електризуються в електричному полі Землі, унаслідок чого утворюються ділянки з протилежними зарядами; значна різниця потенціалів між цими ділянками, а також між основою хмари і Землею спричинює електричні розряди [8].

Як зауважує О.С. Фисенко, «сучасна людина, безумовно, сприймає грозу не як волю чи гнів богів, а як метеорологічне явище, проте і в її мовній картині світу наявні сліди прадавнього міфологічного сприйняття, що знаходить відображення в лексикографічному тлумаченні слова як «біди, небезпеки», або «того (чого), хто (що) вселяє страх, наводить жах» [9, с. 61]. Такі значення на сьогодні фіксуються як переносні. Пор.: Гроза 2. перев. мн., перен. Бурхливі події, що відбуваються в суспільстві. *В грозах Вітчизняної війни на повну силу і нерідко повному розкрилось творче обдарування багатьох письменників* (Про багатство літератури, 1959, 164); // *Сильні душевні переживання. Здавалося, що спокійно казала [Степанида], та мені боязко ставало за неї: гроза знімалася, з її серця чулася* (Ганна Барвінок, Опов., 1902, 128); *В твоїм серці грози, ще твій плач звучить* (Володимир Сосюра, Так ніхто, 1960, 80).

3. перен. Лихо, небезпека, катастрофа і т. ін., що загрожує кому-небудь. *Потопальський так і закам'янів біля дверей, відчуючи, що справжня гроза над його головою тільки збирається* (Юрій Збанацький, Сеспель, 1961, 32).

4. перен. Те, що викликає, наводить страх, жах. *Така газета, коли випустити її двічі на тиждень..., може стати грозою не тільки для всіх порушників дисципліни, але й для самих начальників* (Вадим Собко, Біле полум'я, 1952, 132); *В лісах Поділля діяв прославлений у піснях і легендах народний захисник, гроза польського панства Устим Кармелюк* (О.І. Білецький, Від давнини до сучасності, I, 1960, 22) [7: т. 2, с. 173].

Порівнюючи сучасні дефініції слова *гроза* та етимологію лексеми (*гроза* – від праслов'янського *groza* – «жах» [1: т. 1, с. 600]), доходимо висновку, що раніше в ядерній зоні концепту *гроза* локалізувалася інформація про небезпеку, у той час як зараз центральними є знання про власне ознаки природного явища. Таким чином, у структурі аналізованого концепту відбулися акцентні зсуви, що зумовили перекомпонування ядерно-периферійних елементів.

Основними вербалізаторами концепту є лексеми *гроза*, *гromовиця*, *мн. громи*, *сил. буря*, *злива*; (*над головою*) *лихо*, *небезпека*, *обр. чорні хмари*; (*для ворогів*) *пострах* [5, с. 77]. Синонімічний ряд *гromовиця*, *громи*, *сильна буря*, *злива* експлікує ядерну лексему *гроза*. Інші субстантиви цього ряду є синонімами до лексико-семантичних варіантів аналізованої лексеми.

Номінативний простір досліджуваного концепту в сучасній українській мові є цілісною структурою, яка утворюється під час взаємодії субстантивного, прикметникового, прислівникового та дієслівного лексико-семантичних полів: *передгроззя*, *загроза*, *грозьба*, *грозовідмітчик*, *грозовий*, *грозаний*, *грозозахисний*, *передгрозовий*, *грізний*, *загрозливий*, *грозонебезпечний*, *грізно*, *грозити*, *грозитися*, *загрожувати*, *погрожувати*, *пригрожувати*. Лінгвісти стверджують, що назва-

ні лексеми є етимологічно спорідненими й формують словотвірне гніздо з вершиною *гроза* [1; 9]. Проте в сучасній українській мові корені слів *загрожувати*, *погрожувати*, *пригрожувати* тощо є вторинними щодо кореневої морфеми *гроз-* іменника *гроза*. Дослідники наголошують, що «в процесі історичного розвитку семантичний взаємозв'язок між дієсловом та іменником іноді може зникати або послаблюватися, внаслідок чого деякі іменникові значення тепер не мотивують дієслівних. Наприклад, дериват *грозити* в сучасній українській мові має значення «попереджати з погрозою про покарання; погрожувати»; «містити в собі яку-небудь загрозу». Як бачимо, іменник *гроза*, що структурно мотивує дієслово *грозити*, у сучасній українській мові залишився поза сферою мотивації, пор. також деривати *громити* «розгромлювати, чинити погроми» та *бурити* «підбурювати», *важитися* «вагатися, бути невпевненим у чомусь» *ворожитися* «займатися ворожінням», утворені від іменників *громь*, *буря*, *вага*, *ворог* тощо» [10, с. 8-9].

Слід зауважити, що поняття *гроза* у свідомості українців є семантично амбівалентним. З одного боку, у текстах трапляються меліоративно марковані атрибутивні сполучення на зразок *пахуча / весняна / травнева / життєдайна / дзвінка гроза*: *Ті пахучі грози під квітневий вечір, коли хрещаті хмари, на обрії стіну змурувавши, грізні бапти збудувавши, на вітання весні молодій грохонуть громами, заблищать мечами, синєосяйними блискавицями, мов птахами огняними, геть-геть зашугають понад садами, огняним цілуванням вітаючись, рожжеву смагу на білий цвіт надихаючи* (С. Васильченко); *Люблю грози весняні, коли земля пробуджується зі сну* (В. Герасим'юк); *Мова наша, мова – Мова кольорова, В ній гроза травнева й тиша вечорова* (Ю. Рибчинський); *Іде гроза дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать* (Л. Костенко).

Позитивна аксіологічна маркованість, крім того, виявляється в дієслівних словосполученнях: *Сліпучо усміхнулася гроза. Всесвітнє дерево струснулося дощами. / Що має почувати горобець у горобину ніч? Чи страх пропорційний до маси тіла? / На цьому дереві і людство – горобець* (Л. Костенко). За спостереженнями дослідників, «у структуруванні субсфер грози і грому задіяні концептосфери людина, суспільство, природа, предмети, культура. І грозі, і грому приписують здатність усміхатися (О. Олесь, Л. Костенко), плакати (І. Драч), говорити (М. Вінграновський, Д. Павличко, І. Світличний), ходити (В. Свідзінський, І. Драч), кочувати (А. Малишко); їх асоціюють із птахами (І. Драч, А. Мойсієнко), одягом (А. Малишко, Л. Костенко, А. Мойсієнко), музикою (А. Малишко, Є. Плужник, М. Бажан) тощо. Поети здебільшого деталізують традиційну модель людина → гроза / грім, осмислюючи атмосферні явища як такі, що мають чоло (Д. Павличко), очі (М. Вінграновський), руки

(Л. Костенко), можуть дихати (І. Драч), втомлюватися (Л. Костенко) тощо. Оригінально, з народно-побутовим колоритом і легким гумором метафоризував грім І. Драч: *Грім вигуркує з-за гаю – // На хмарі не вміститься. // Другий грім за ним прибрів, // Креше кременем з-під брів – // гнівно, гонористо, // звивисто, барвисто. // Поки сльози випали, // То по чарці випили* [4, с. 172-173].

З іншого боку, оцінна спрямованість словосполучень з компонентом *гроза* може бути прямо протилежною: *гроза – це «тремтіння віт, і жах, і насолода, шаленство злив у білому вогні!»* (Л. Костенко); *Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет* (Л. Костенко); *Шалена і дика гриміла гроза* (М. Луків).

Для вивчення особливостей структурування когнітивної моделі концепту *гроза* протягом 2011–2012 років серед студентів 1-4 курсів денної та заочної форми навчання філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького був проведений асоціативний експеримент. В експерименті взяло участь 300 студентів.

Інформантам було запропоновано дати асоціативну реакцію на слово-стимул *гроза*. Асоціативне поле досліджуваного слова-стимулу після завершення обробки отриманих результатів набуло такого вигляду:

Гроза (300): дощ 98; блискавка 59; страх 57; холод 33; грім 22; шум 11; світло 9; вітер 8; темрява 7; буря, хмари 6; небо, осінь, самотність 5; жах, калюжі, похмурість, сіре небо, слякота 4; звук, злива, ливень, могутня, ніч, переляк, погано, природне явище, райдуга, сльози, смуток, 3; вечір, грязь, дерево, злість, листя, незатишно, небезпека, нудьга, погода, погана погода, почуття страху, смерч, сонце, спалах, сум, травень, удар, хвилювання, щось сильне, яскраве світло 2; асфальт мокрий, вогонь, атмосфера, байдужість, багно, барабанить, бездоріжжя, бігти, блимати, блиск, весілля, видовище, відкілясь, відро, відрядження, відчай, вікно, вода, враження, гілка, град, «Грозові ворота», громовідвід, гуркіт, гусак, гучна, грохот, дах, допомога, дуже гарне небо, думки, екскурсія, електропроводка, життя, загадковість, загроза, занепокоєння, затишок, згори, земля, злива, їжак, катастрофа, кепське діло, книга, коза, літо, «Люблю грозу в началі мая», міцність, мокра одяжка, мокро, море, немає настрою, вікно, очі, парасолька, печаль, пляж, пригнічення, погода, пожежа, поле, порив, романтика, сніг, сон, спати, спати під ковдрою, сподівання, спокій, степ, стихія, суєта, сумні думки, тишина, туман, турбота, Тютчев, хвороба, цунамі, чисте повітря, чорні хмари, шелест, штори, шторм, ярість 1; відмова 1.

За допомогою методу когнітивної інтерпретації представляємо отримані нами мовні одиниці у вигляді набору когнітивних ознак, які розташовані в порядку зменшення їх

частоти. Слово-стимул *гроза* асоціюється

- з природними явищами 220 (дощ 98, блискавка 59, грім 22, вітер 8, буря 6, хмари 6, злива 3, природне явище 3, райдуга 3; смерч 2, сніг 2, сонце 2; град 1, стихія 1, туман 1, цунамі 1, чорні хмари 1, шторм 1);
- з негативним станом людини 78 (страх 57; самотність 5; жах 4; переляк 3, сльози 3, злість 2, хвилювання 2, відчай 1, занепокоєння 1);
- з холодом 33 (холод 33);
- зі звуковим сприйняттям 20 (шум 11, звук 3, удар 2, гуркіт 1, гучна 1, грохот 1, шелест 1);
- з абстрактними поняттями 19 (небезпека 2, нудьга 2, байдужість 1, враження 1, допомога 1, думки 1, життя 1, загадковість 1, загроза 1, затишок 1, печаль 1, пригнічення 1, романтика 1, сподівання 1, суєта 1, турбота 1, ярість 1);
- з небом 14 (небо 5, сіре небо 4, похмурість 4; дуже гарне небо 1);
- з негативними емоціями 13 (погано 3, смуток 3, незатишно 2, сум 2, кепське діло 1, немає настрою 1, сумні думки 1);
- зі світлом 11 (світло 9; яскраве світло 2);
- з водою 9 (калюжі 4, асфальт мокрий 1, вода 1, злива 1, мокра одяжка 1, мокро 1);
- із землею, її станом 9 (слякота 4, грязь 2, багно 1, бездоріжжя 1, земля 1);
- з природою, рослинами 9 (дерево 2, листя 2, гілка 1, квіти 1, поле 1, природа 1, степ 1);
- з темрявою 7 (темрява 7);
- з порою року 6 (осінь 5, літо 1);
- з візуальним сприйняттям 5 (спалах 2, блиск 1, видовище 1, очі 1);
- з часом доби 5 (ніч 3, вечір 2);
- з негативними наслідками 4 (застуда 1, катастрофа 1, пожежа 1, хвороба 1);
- з предметами побуту 4 (відро 1, книга 1, парасолька 1, штори 1);
- із силою 4 (щось сильне 2, міцність 1, могутня 1);
- з людською дією 3 (бігти 1, спати 1, спати під ковдрою 1);
- з повітрям 3 (атмосфера 1, порив 1, чисте повітря 1);
- з тваринами 3 (гусак 1, їжак 1, коза 1);
- з місяцем року 2 (травень 2);
- з морем 2 (море 1, пляж 1);
- з направленістю 2 (відкілясь 1, згори 1);
- з погодою 2 (погода 1, погана погода 1);
- з природною дією 2 (барабанить 1, блимати 1);
- зі станом природи 2 (тишина 1, спокій 1);
- з технічними пристроями 2 (громовідвід 1, електропроводка 1);
- з частинами будівлі 2 (вікно 1, дах 1);
- з весіллям 1 (весілля 1);
- з відрядженням 1 (відрядження 1);
- з вогнем 1 (вогонь 1);
- з екскурсією 1 (екскурсія 1);
- з кінофільмом 1 («Грозові ворота» 1);
- зі сном 1 (сон 1);
- з поетичним рядком 1 («Люблю грозу в

начале мая» 1);

- з **поетом 1** (*Тютчев 1*).

Усього нами виявлено **37** когнітивних ознак, що організують польову структуру концепту *гроза*:

Ядро: природні явища 220, негативний стан людини 78, холод 33.

Навколоядерна зона: звукове сприйняття 20, абстрактні поняття 19.

Ближня периферія: небо 14, негативні емоції 13, світло 11, вода 9, земля, її стан 9, природа, рослини 9.

Дальня периферія: 3.

Крайня периферія: місяць року 2, море 2, направленість 2, погода 2, природна дія 2, стан природи 2, технічні пристрої 2, частини будівлі 2, весілля 1, відрядження 1, вогонь 1, екскурсія 1, кінофільм 1, сон 1, поетичний рядок 1, поет 1.

Отже, **ядро та навколоядерну зону** концепту *гроза* репрезентують когнітивні ознаки – співвіднесеність із природними явищами, з негативним станом людини, з холодом. **Ближня периферія** представлена когнітивними ознаками – небо, негативні емоції, світло, вода, земля, її стан, природа, рослини. **Дальня периферія** досить велика за обсягом – це асоціації з темрявою, з порою року, з візуальним сприйняттям, із часом доби, з негативними наслідками, з предметом побуту, зі силою, з людськими діями, з повітрям, з тваринами. Із **крайньою периферією** співвідносяться такі когнітивні ознаки, як місяць року, море, направленість, погода, природна дія, стан природи, технічні пристрої, частини будівлі, весілля, відрядження, вогонь, екскурсія, кінофільм, сон, поетичний рядок, поет.

Аналіз словникових дефініцій, що містяться в синонімічних і тлумачних лексикографічних джерелах, текстів, де представлено метафоричне вживання лексеми *гроза*, та побудова її асоціативного поля свідчать про складну, полісемантичну структуру цього концепту, у якій

чітко виявляються ядерні когнітивні складники – *дощ, блискавка, грім, вітер, буря, хмари, злива, природне явище, райдуга, смерч, сніг, сонце, град, стихія, туман, цунамі, чорні хмари, шторм, страх, самотність, жах, переляк, сльози, злість, хвилювання, відчай, занепокоєння, холод*.

Отже, концепт *гроза* є складним структурним утворенням, яке репрезентує різні аспекти людського пізнання. Національна специфіка досліджуваного концепту виявляється в тому, що українці сприймають грозу переважно як символ оновлення, очищення, відродження й у художніх текстах цей образ здебільшого меліоративно маркований.

Перспективним у подальших дослідженнях є аналіз відображення концепту *гроза* у фольклорі й художній літературі.

1. Етимологічний словник української мови: в 7-ми т. – Т. 1. А-Г. – К.: Наукова думка, 1982. – 631 с.
2. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: навч. посібник. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
3. Колодко М. Гроза і блискавка. – Режим доступу – <http://together.lviv.ua/index.php?id=1086>. Кравець Л.В. Метафоризація атмосферних явищ в українській поезії ХХ ст. / Лінгвістика. – № 2 (20), 2010. – С.171-180.
5. Практичний словник синонімів української мови: близько 15 000 синонімічних рядів / С. Караванський. – К.: Українська книга, 2000. – 480 с.
6. Руденко Ю. Виховні традиції давньоукраїнської віри та міфології. – Режим доступу: <http://viche.at.ua/publ/1-1-0-83>
7. Словник української мови: В 11 т. / ред. кол.: акад. АН УРСР І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. 2.: Г-Ж. – 1971. – 550с.
8. Універсальний словник-енциклопедія. – Режим доступу: http://tlumach.com.ua/use_universalnyy_slovnnyk_entsyklopediya/4/?&page=8&word
9. Фисенко О.С. Концепт гроза в русском языковом сознании: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Фисенко Ольга Сергеевна. – Воронеж, 2005. – 191с.
10. Штанденко У.М. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у староукраїнській мові XIV - XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / У.М. Штанденко. – К., 2003. – 20 с.

Наталія Байтерякова, Олег Байтеряков

Структура функціонально-семантичного поля англійської спелеологічної термінології

У статті розглядається структура функціонально-семантичного поля англійської спелеологічної термінології, склад ядра, близької, далекої і крайньої периферії поля та її зв'язки з іншими термінологіями.

In the given article the structure of the functional - semantic field of the English speleological terminology is observed; the nuclear composition, the inner, outer and the ultimate peripheries of the lexical field and its links with the other terminologies are examined.

В останні десятиріччя у вітчизняному термінознавстві можна прослідкувати стійку тенденцію до дослідження різних галузевих терміносистем, у тому числі і наукових терміносистем англійської мови. Одним з

наукових напрямків, що інтенсивно розвивається на сучасному етапі, є наукова і спортивна спелеологія. Лінгвістичне дослідження англійської спелеологічної термінології сприятиме кращому розумінню спеціальної